

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

135:4 • 2015

Framtidskunskap i cirkulation

Gösta Ehrensvärds diagnos och den svenska
framtidsdebatten, 1971–1972

DAVID LARSSON HEIDENBLAD *Lunds universitet*

I denna artikel undersöks hur kunskap om en framtida samhällskollaps satte avtryck i det svenska samhället under tidigt 1970-tal. I fokus står den intensiva framtidsdebatt som blossade upp kring Gösta Ehrensvärds bok Före – Efter: En diagnos. Analysen visar hur framtidskunskapen cirkulerade i svenska medier och vad detta gjorde med kunskapen. Genom en empiriskt grundad diskussion av det teoretiska begreppet cirkulation bidrar studien till utvecklingen av det nya forskningsfältet kunskapshistoria.

Inledning

Söndagen den 26 mars 1972 inleddes en stor artikelserie om mänsklighe-
tens framtid i *Sydsvenska Dagbladet*. Löpsedeln ställde den ödesmättade
frågan: "Blir våra barnbarn de sista på jorden?". På förstasidan berättas
det att "jorden var ett rymdskepp där förråden håller på att ta slut".
Den påkostade reportage-serien löpte till mitten av maj och förde bland
annat läsarna till slummen i Calcutta, fabrikerna i Ruhrområdet och
det förindustriella livet hos Amishfolket. Den första person som inter-
vjua-
des var dock en 62-årig professor vid Lunds universitet, biokemisten
Gösta Ehrensvärd (1910–1980). Enligt tidningen var det nämligen han

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Forskningen som ligger till grund för artikeln har genomförts på medel från Wahlgrenska
stiftelsen och Ebbe Kocks stiftelse. Författaren vill tacka Johan Östling, Isak Hammar,
Jonatan Nästesjö samt de två anonyma lektörerna för värdefulla kommentarer på tidigare
versioner av texten.

Fil dr. David Larsson Heidenblad, f. 1983, är verksam vid Historiska institutionen, Lunds
universitet. Han disputerade 2013 på avhandlingen *Vårt eget fel* och har tillsammans med
Cecilia Riving och Malin Gregersen varit redaktör för *Scandias* temanummer "Därför är vi
historiker" (2013:2). Från september 2015 är han postdoktor inom projektet "The history of
knowledge cultures: A new programme", finansierat av Craafordska stiftelsen.

E-post: david.larsson_heidenblad@hist.lu.se

som hade "startat debatten om vår framtid" genom sin uppmärksammade bok *Före – Efter: En diagnos* (1971).¹

I denna bok argumenterade Ehrensvärd för att 1970-talets hyperindustrialiserade samhälle skulle komma bli en historisk parentes. Enligt hans beräkningar skulle uttömningen av jordens begränsade resurser i kombination med en accelererande befolkningsökning leda till en global kris omkring år 2050. Därefter förutsåg han århundraden av svält och anarki innan en betydligt fåtaligare mänsklighet skulle återgå till att leva i ett agrarsamhälle på svensk 1700-talsnivå, med punktvisa inslag av tekniska och kemiska industrier. Med 1970-talets västerländska mått mätt skulle den framtida levnadsstandarden vara låg, men den skulle å andra sidan vara långsiktigt stabil. Den industriella civilisationens dagar var räknade – men inte människans.²

Ehrensvärds diagnos var en av många oroväckande framtidsvisioner som satte djupa avtryck i kultur, tänkande och samhällsdebatt åren kring 1970. Världen över fick miljö- och framtidsfrågor ett genombrott under dessa år.³ Inom internationell miljöhistorisk forskning talar man därför om perioden som *the ecological turn*⁴ eller *the ecological moment*.⁵ I likhet med den internationella har den svenska forskningen på området kretsat kring frågor om den moderna miljörörelsens födelse, miljöpolitikens etablering och den nya miljödiskursens utformning.⁶ Gösta Ehren-

1. Osign., "Den boken startade debatten om vår framtid", *Sydsvenska Dagbladet* (SDS) 26/3 1972.

2. Gösta Ehrensvärd, *Före – Efter: En diagnos* (Stockholm 1971).

3. John McCormick, *Reclaiming Paradise: The Global Environmental Movement* (London 1989); Ramachandra Guha, *Environmentalism: A Global History* (New York 2000); Matthew Connelly, "Future Shock: The End of the World as They Knew It", i Niall Ferguson, Charles Maier, Erez Manela & Daniel Sargent (red.), *The Shock of the Global: The 1970s in perspective* (Cambridge 2010) s. 337–354; Jenny Andersson, "The Great Future Debate and the Struggle for the World", *American Historical Review* 117:5 (2012) s. 1 411–1 430; Joachim Radkau, *The Age of Ecology* (Cambridge 2014) s. 79–114.

4. Jens Ivo Engels, "Modern environmentalism", i Frank Uekötter (red.), *The Turning Points of Environmental History* (Pittsburgh 2010) s. 119–120.

5. Holger Nehring, "Genealogies of the Ecological Moment: Planning, Complexity and the Emergence of 'the Environment' as Politics in West Germany, 1949–1982", i Sverker Sörlin & Paul Warde (red.), *Nature's End: History and the Environment* (Basingstoke 2009).

6. Andrew Jamison, Ron Eyerman & Jacqueline Kramer, *The Making of the Modern Environmental Consciousness: A Comparative Study of the Environmental Movements in Sweden, Denmark and the Netherlands* (Edinburgh 1990); Johan Hedrén, *Miljöpolitikens natur* (Linköping 1994); Jonas Anshelm, *Socialdemokraterna och miljöfrågan: En studie av framstegstankens paradoxer* (Stockholm 1995); Monika Djerff Pierre, *Gröna nyheter: Miljöjournalistiken i televisionens nyhetssändningar 1961–1994* (Göteborg 1996); Carl Holmberg, *Längtan till landet: Civilisationskritik och framtidsvisioner i 1970-talets regionalpolitiska debatt* (Göteborg

svärds diagnos, och den svenska framtidsdebatt som den gav upphov till, har emellertid endast berörts i förbifarten av tidigare historisk forskning.⁷ Syftet med föreliggande studie är att från ett kunskapshistoriskt perspektiv närmare studera i vilka sammanhang och på vilka sätt som Ehrensvärds framtidsvision plockades upp av svensk media. Därigenom vill jag belysa och analysera hur kunskap om en hotande samhällskollaps cirkulerade i det svenska samhället vid 1970-talets början. Studiens vidare ambition är att bidra till utvecklingen av det kunskapshistoriska forskningsfältet, genom att utforska hur det teoretiska begreppet cirkulation fungerar som analytiskt redskap och hur det kan förfinas.

Kunskapshistoria och kunscapsckirkulation

De teoretiska och metodiska utgångspunkterna för undersökningen är inspirerade av det nya forskningsfältet *Wissensgeschichte*, som har vuxit fram i det tyskspråkiga Europa under 2000-talet. Fältet har inte ännu fått något genomslag i nordisk forskning, men har nyligen introducerats för det svenska historikersamfundet av Johan Östling, som benämner det kunskapshistoria.⁸ Utmärkande för inriktningen är att det analytiska intresset riktas mot när, hur, varför och med vilka konsekvenser som kunskap cirkulerar i ett vidare samhälleligt sammanhang. Särskilt intresse ägnas perioder då nya former av kunskap uppstår som gör anspråk på att påverka samhällsutvecklingen.⁹ Det kulturella genombrottet för vetenskapliga framtidsförutsägelser om en kommande samhällskollaps utgör därmed närmast ett typexempel på en kunskapshistorisk forskningsproblematik.

Det teoretiska begreppet cirkulation intar en central ställning på området och den mest utvecklade diskussionen kring det har förts av

1998); Björn-Ola Linnér, *The World Household: Georg Borgström and the Postwar Population-Resource Crisis* (Linköping 1998); Jonas Anshelm, *Mellan frälsning och domedag: Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945–1999* (Eslöv 2000); Andrew Jamison, *The Making of Green Knowledge: Environmental Politics and Cultural Transformation* (Cambridge 2001); Eva Friman, *No Limits: The 20th Century Discourse on Economic Growth* (Umeå 2002); Jonas Anshelm, *Det vilda, det vackra och det ekologiskt hållbara: Om opinionsbildningen i Svenska naturskyddsföreningens tidskrift Sveriges natur 1943–2002* (Umeå 2004); Björn-Ola Linnér, *Att lära för överlevnad: Utbildningsprogrammen och miljöfrågorna 1962–2002* (Lund 2005).

7. Anshelm (1995) s. 40; Holmberg (1998) s. 117–118; Linnér, (1998) s. 208; Friman (2002).

8. Johan Östling, "Vad är kunskapshistoria", *Historisk tidskrift* 135:1 (2015).

9. Philipp Sarasin, "Was ist Wissensgeschichte?", *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 36:1 (2011) s. 164–166; Daniel Speich Chassé & David Gugerli, "Wissensgeschichte: Eine Standortbestimmung", *Traverse: Zeitschrift für Geschichte*, 19:1 (2012).

de schweiziska historikerna Philipp Sarasin och Andreas Kilcher. De definierar, i anslutning till Ludwig Fleck (1896–1961), kunskap som ett i grunden kommunikativt fenomen och framhåller att kunskap därför alltid kräver ett medium eller en bärare. Mot bakgrund av detta tar de avstånd från begrepp som "spridning", "förmedling" och "utbyte", eftersom dessa ger sken av att kunskap är någonting som på ett oproblematiskt sätt kan delas av stora kollektiv och överföras rakt av från ett sammanhang till ett annat. Sarasin och Kilcher menar i stället, i likhet med medieteoriteter som Andreas Hepp, att när bärarna och medierna transporterar kunskapen påverkar och formar de den.¹⁰ Östling uttrycker det som att kunskapen alltid är formaterad.¹¹

Denna teoretiska förståelse av vad kunscapsckirkulation är har fungerat vägledande i valet av studieobjekt, källmaterial och tillvägagångssätt. I fokus står när, var och hur Gösta Ehrensvärds framtidsdiagnos cirkulerade i det svenska medielandskapet och på vilka sätt som de olika medierna och journalistiska genrerna formade kunskapen om den hotande samhällskollapsen. Det är alltså inte kunskap som akademiskt eller politiskt fenomen som är i centrum för min analys, även om mediala aspekter av detta kommer att beröras, utan kunskap som ett medialiserat samhällsfenomen. Innan den empiriska analysen tar vid kommer först tidigare forskning om den globala miljökrisens kulturella framväxt att behandlas.

Kunscapens aktörer, ideologiska förändringar och det kalla krigets betydelse

Forskningen om den ekologiska vändningen har ägnat stort intresse åt de naturvetenskapsmän och kvinnor som under efterkrigstidens första decennier förde upp miljö- och framtidsfrågorna på den samhällseliga agendan.¹² Särskilt gäller detta amerikanska förgrundsfigurer som

10. Ludwik Fleck, *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache: Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv* (Frankfurt 1993); Philipp Sarasin & Andreas Kilcher, "Editorial", *Nach Feierabend: Züricher Jahrbuch für Wissensgeschichte* 7 (2011); Sarasin (2011) s. 168–169; Hepp, *Cultures of Mediatization* (Cambridge 2012). Se även James A. Secord "Knowledge in Transit", *Isis* 95:4 (2004) s. 654–672.

11. Östling (2015) s. 112.

12. Thomas Söderqvist, *The Ecologists: From Merry Naturalists to Saviours of the Nation* (Stockholm 1986); Stephen Bocking, *Ecologists and Environmental Politics. A History of Contemporary Ecology* (New Haven 1997); Stephen Bocking, *Nature's Experts: Science, Politics, and the Environment* (New Brunswick 2004); Jenny Andersson, "Choosing Futures: Alva Myrdal and the Construction of Swedish Future Studies 1967–1972", *International Review of*

Rachel Carson (1907–1964), Paul Ehrlich, Barry Commoner (1917–2012), Aldo Leopold (1887–1948), William Vogt (1902–1968) och Fairfield Osborn (1887–1969).¹³ Forskningens slagsida mot amerikanska intellektuella är i detta sammanhang inte omotiverad, snarare tvärtom. För som Joachim Radkau visar i sin globalt orienterade historik över det moderna miljömedvetandets framväxt, kom de första och mest intensiva impulserna till den internationella utvecklingen tveklöst från USA.¹⁴ I studier av olika nationella kontexter – som den tyska, franska och svenska – framgår det också tydligt att de amerikanska portalgestalterna spelade en central roll för den europeiska utvecklingen.¹⁵ Samtidigt fanns det också nationella motsvarigheter – som Georg Borgström (1912–1990), Rolf Edberg (1912–1997) och Hans Palmstierna (1926–1975) i Sverige – vilka var särskilt tongivande i det nationella sammanhanget. Med utgivningen av *Före – Efter: En diagnos* sällade sig Gösta Ehrensvärd till denna skara.

En vanlig beteckning i samtiden på dessa vetenskapsmän var ”dome-dagsprofeter”. Inom den amerikanska kontexten drogs ofta paralleller mellan deras retorik och den som användes av evangeliska väckelsepredikanter. Direkta bibliska referenser var också vanliga, i synnerhet till den gammaltestamentliga profeten Jeremia.¹⁶ Dessa jämförelser fyllde inte

Social History 51:2 (2006); Elke Seefried ”Steering the Future: The Emergence of ‘Western’ Futures Research and its Production of Expertise, 1950s to Early 1970s, *European Journal of Futures Research* 2:29 (2013); Elke Seefried, *Zukunft: Aufstieg und Krise der Zukunftsforschung 1945–1980* (Berlin 2015).

13. McCormick (1989) s. 69–87; Donald Worster, *Nature's Economy: A History of Ecological Ideas* (Cambridge 1994); Linda Lear, *Rachel Carson: Witness for Nature* (London 1998); Daniel Horowitz, *The Anxieties of Affluence: Critiques of American Consumer Culture, 1939–1979* (Amherst 2004); Michael Egan, *Barry Commoner and the Science of Survival: The Remaking of American Environmentalism* (Cambridge 2007); Matthew Connelly, *Fatal Misconception: The Struggle to Control World Population* (Cambridge 2008); Thomas Robertson, *The Malthusian Moment: Global Population Growth and the Birth of American Environmentalism* (New Brunswick 2012).

14. Radkau (2014) s. 91.

15. Linnér (1998); Eva Friman, ”Dome-dagsprofeter och tillväxtpredikanter – debatten om ekonomisk tillväxt och miljö i Sverige 1960–1980”, *Historisk tidskrift* 121:1 (2001) s. 33–35; Michael Bess, *The Light-Green Society: Ecology and Technological Modernity in France, 1960–2000* (Chicago 2003); Kai F. Hünemörder, *Die Frühgeschichte der globalen Umweltkrise und die Formierung der deutschen Umweltpolitik (1950–1973)* (Stuttgart 2004); Jens Ivo Engels, *Naturpolitik in der Bundesrepublik. Ideenwelt und politische Verhaltensstile in Naturschutz und Umweltbewegung 1950–1980* (Paderborn 2006); Frank Uekötter, *Am Ende der Gewissheiten: Die ökologische Frage im 21. Jahrhundert* (Frankfurt 2011).

16. Sacvan Bercovitch, *The American Jeremiad* (Madison 1978); Theodore Roszak, *The Voice of the Earth: An Exploration of Ecopsychology* (New York 1993); Frederick Buell, *From Apocalypse to Way of Life: Environmental crisis in the American Century* (New York 2003); Kai

sällan en trivialiserande funktion, som syftade till att misstänkliggöra de nya varningsropens sanningshalt, men den religiösa motivkretsen kunde också medvetet användas av vetenskapsmännen själva. Ett närliggande svenskt exempel är omslagen till Hans Palmstiernas debattböcker *Plundring, svält, förgiftning* (1967) och *Besinning* (1972). Dessa pryds av bilder på Adam, Eva, ormen och kunskapens träd respektive Noas ark. De bibliska parallellerna användes inte av omslagsgivaren för att undergräva Palmstiernas auktoritet utan för att åskådliggöra och inskräpa allvaret i hans budskap. Likväl råder det inom forskningen knappast någon tvekan om att det runt året 1970 pågick en intensiv språklig kamp kring de oroväckande framtidsförutsägelserna. De ord som användes för att beskriva samhällsdebattörerna och deras utsagor var långt ifrån några neutrala beskrivningar och kommer därför få en framträdande position i analysen av den offentliga kunscapsirkulationen.

En kunscapsaktör som intog en alldeles särskild roll i det svenska sammanhang som undersöks är den svensk-amerikanske livsmedelsforskaren Georg Borgström (1912–1990). Han hade redan i ett radioframträdande julen 1948 varnat den svenska allmänheten för hotande globala hungerkatastrofer och sinande naturresurser. Året efter introducerade han för en svensk publik Fairfield Osborns *Our Plundered Planet* (1948) och under de efterföljande decennierna gav han ut flera uppmärksammade debattböcker kring globala resursfrågor.¹⁷ Vid samma tid som Gösta Ehrensvärd publicerade *Före – Efter: En diagnos* gav Borgström ut *Brännpunkter: Mänskligheten inför sitt ödesdecennium* (1971) och de båda böckerna recenserades vid flera tillfällen tillsammans.¹⁸

Georg Borgströms roll som en "transportör av kunskap" står i omedelbar fokus för den studie som har tydligast beröringspunkter med föreliggande: miljöhistorikern Björn-Ola Linnérs avhandling *The World Household: Georg Borgström and the Postwar Population-Resource*

Hünemörder, "Kassandra in modernen Gewand: Die umweltapokalyptischen Mahnrufe der frühen 1970er Jahre", i Frank Uekötter & Jens Hohensee (red.), *Wird Kassandra heiser? Die Geschichte falscher Ökoalarme* (Stuttgart 2004); Egan (2007) s. 99–104.

17. Georg Borgström, *Jorden – vårt öde: Kan en permanent världshunger avvärjas?* (Stockholm 1953); Georg Borgström, *Mat för miljarder* (Stockholm 1962); Georg Borgström, *Gränser för vår tillvaro* (Stockholm 1964).

18. John Nihlén, "Klockan har länge varit fem i tolv" *Arbetet (Arbt)* 11/1 1971; Karl-Erik Eliasson, "Stoppa rovdriften och befolkningsexplosionen" *Helsingborgs Dagblad (HD)* 23/1 1972; Bengt von Hofsten, "Två svenska profeter" *Uppsala Nya Tidning (UNT)* 26/1 1972.

Crisis (1998).¹⁹ Linnér visar att Borgström under sent 1940-tal tog till sig nya idéer om människans förhållande till naturen och att han kort därefter började verka för att sprida dem till politiker och allmänhet. De nya idéerna karakteriseras av Linnér som "a new conservation ideology", vilken var kännetecknande för efterkrigstidens vetenskapliga miljöaktivism.²⁰ Denna ideologiska utveckling brukar inom forskningen ses som en rörelse bort från ett äldre naturvårdsideal, med rötterna i romantiken och det sena 1800-talets naturskyddsföreningar, fram mot formeringen av ett modernt miljömedvetande.²¹

Linnér urskiljer i sin studie av Borgström fem bärande teman i den nya ideologin. Han lyfter fram naturens ordning, med vilket menas idén om att ett ekologiskt idealtillstånd var hotat genom den moderna industri-civilisationens framfart. Mänskliga aktiviteter hade rubbat naturens balans vilket riskerade att få ödesdigra konsekvenser. Han identifierar även katastrofempirism, det vill säga uppfattningen att man mot bakgrund av vetenskapliga fakta kunde förutse framtida katastrofer. Ett tredje tema var den hotade mänskligheten, vilket syftar på att det nya miljömedvetandet inte enbart handlade om att värna djur och deras livsmiljöer, utan att miljöproblemen ytterst hotade mänsklighetens existens. Linnér framhäver också världshushållet, vilket betecknar en övertygelse om att den nuvarande situationens allvarliga karaktär krävde ett utbyggt internationellt samarbete och en långtgående planering av mänsklighetens handlande. Avslutningsvis lyfter han fram det ekologiska samhället, det vill säga en politisk kritik av samhällsekonomin, som gick ut på att denna inte kunde fortsätta att ignorera ekologiska förhållanden och planetära gränser. Samtliga dessa fem teman hade förekommit tidigare, men kombinationen av dem var ny. Tillsammans utgjorde de en idémässig bas för en kvalitativt ny förståelse av mänskligheten, naturen,

19. Avhandlingen har även omarbetats för internationell publicering och i denna form vunnit erkännande som en central studie på fältet. Björn-Ola Linnér, *The Return of Malthus: Environmentalism and Post-War Population-Resource Crisis* (Isle of Harris 2003).

20. Linnér (1998) s. 16–17.

21. Samuel Hays, *Beauty, Health and Permanence: Environmental Politics in the United States, 1955–1980* (Cambridge 1987); Worster (1994) s. 342–387; Peder Anker, *Imperial Ecology: Environmental Order in the British Empire, 1895–1945* (Cambridge 2001); Bess (2003) s. 57–114; Anshelm (2004) s. 26–72; Hünemörder (2004); Engels (2006); Radkau (2014) s. 11–28; Frank Uekötter, *The Greenest Nation? A New History of German Environmentalism* (Cambridge 2014) s. 59–86.

världen och framtiden.²² Gösta Ehrensvärds diagnos var väl förankrad inom denna ideologiska världsbild.

Det moderna miljömedvetandets framväxt skedde i skuggan av kalla kriget och under de senaste åren har de historiska kopplingarna mellan dessa två fenomen börjat utforskas mer ingående av miljöhistoriker.²³ En av de frågor som har aktualiserats är vilka samband som förelåg mellan hotet om kärnvapenkrig och hotet om en global miljökris. Historikern Jacob Darwin Hamblin har pekat på de påfallande språkliga likheterna i beskrivningarna av hoten och sociologen Joseph Masco har argumenterat för att kärnvapenhotets allomfattande karaktär möjliggjorde nya sätt att tänka kring globala hot.²⁴ Det finns också många exempel på historiska aktörer som åren kring 1960 var aktiva i kampen mot atomvapen och tio år senare engagerade sig för att avvärja den globala miljökrisen. Ett välkänt amerikanskt exempel är Barry Commoner och för svenskt vidkommande kan de socialdemokratiska politikerna Inga Thorsson (1915–1994) och Rolf Edberg framhållas. Kopplingarna antyder att den kulturella förståelsen för den globala miljökrisen var präglad av hotet om kärnvapenkrig och möjligen kan detta också förklara varför ett apokalyptiskt språkbruk var så pass framträdande under den ekologiska vändningen.

En aspekt på den apokalyptiska inramningen som dock är viktigt att lyfta fram är att det i flera fall rörde sig om så kallad "retorisk apokalyps". Det vill säga att de hotfulla framtidsvisionerna inte primärt gjorde anspråk på att vara framtidsförutsägelser, utan att de snarare syftade till att

22. Linnér (1998) s. 127–151. Se även Worster (1994) s. 350–359; Bess (2003) s. 71–72; Nehring (2009) s. 131–132; John McNeill, "The Environment, Environmentalism, and International Society in the Long 1970s", i Niall Ferguson, Charles Maier, Erez Manela & Daniel Sargent (red.), *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective* (Cambridge 2010) s. 263–268; Elke Seefried, "Toward The Limits to Growth? The Book and its Reception in West Germany and Britain 1972–1973", *German Historical Institute London Bulletin*, 33:1 (2011) s. 7–9; Robin Libby, Sverker Sörlin & Paul Warde, *The Future of Nature: Documents of Global Change* (New Haven 2013) s. 6–9.

23. Ronald Doel, "Constituting the Postwar Earth Sciences: The Military's Influence on the Environmental Sciences in the USA after 1945", *Social Studies of Science* 33:5 (2003); Holger Nehring, "Cold War, Apocalypse and Peaceful Atoms: Interpretations of Nuclear Energy in the British and West German Anti-nuclear Weapons Movements, 1955–1964", *Historical Social Research* 29:3 (2004); John McNeill & Corinna Unger (red.), *Environmental Histories of the Cold War* (Washington 2010); Joshua Howe, *Behind the Curve: Science and the Politics of Global Warming* (Seattle 2014).

24. Jacob Darwin Hamblin, *Arming Mother Nature: The Birth of Catastrophic Environmentalism* (Oxford 2013) s. 8–9; Joseph Masco, "Bad weather: The time of planetary crisis", i Martin Holbraad & Morten Axel Pedersen (red.), *Times of Security: Ethnographies of Fear, Protest and the Future* (New York 2013) s. 163–165.

väcka uppmärksamhet kring globala problem och mana till skyndsam och kraftfull handling.²⁵ Detta förhållande är särskilt betydelsefullt om vi intresserar oss för de enskilda vetenskapsmännens avsikter och idéutveckling, men har en något mer underordnad betydelse i en studie av samhällelig kunscapsirkulation. Till detta förbehåll måste dock läggas att apokalyptiska motivkretsar var något som från en medial synvinkel fungerade dramatiserande och därmed gav de vetenskapliga framtidsförutsägelserna ett större nyhetsvärde. Det kunde också medvetet användas av dem som av olika anledningarna vände sig emot vetenskapsmännens varningsrop och handlingsuppmaningar. Det sistnämnda var, som vi kommer att få se längre fram, av stor betydelse i det källmaterial som jag har undersökt.

Diagnosens cirkulation

För att kartlägga hur Gösta Ehrensvärds diagnos cirkulerade i svensk media gick jag till väga på följande sätt. Först gjordes en komplett genomgång av storstadspressen, från oktober 1971 till juni 1972, i syfte att lokalisera de artiklar som behandlar diagnosen.²⁶ Därefter söktes efter indexeringar av Gösta Ehrensvärd i Svensk mediedatabas och Svenska tidningsartiklar, vilka gav tillgång till etermaterial och artiklar från lokalpressen.²⁷ I den efterföljande genomgången av det insamlade materialet fann jag ett flertal hänvisningar till andra medier, vilka jag därför beaktat, från oktober 1971 till juni 1972.²⁸ Avslutningsvis gjordes en kompletterande genomgång av ett brett urval tidskrifter av olika karaktär, för att klargöra var diagnosen förekom och var den inte gjorde det.²⁹

25. M. Jimmie Killingsworth & Jaqueline S. Palmer, "Millenial Ecology: The Apocalyptic Narrative from 'Silent Spring' to 'Global' Warming", i Carl G. Herndl & Stuart C. Brown (red.), *Green Culture: Environmental Rhetoric in Contemporary America* (Madison 1996); Egan (2007) s. 100; Björn-Ola Linnér, "Klimatpolitik och domedagsbasuner", i Bodil Liljefors Persson & Johanna Gustafsson (red.), *Apocalypse Now: Fakta, ideologi och domedagsscenarior i klimatförändringarnas kölvatten* (Malmö 2008) s. 73.

26. *Aftonbladet* (AB), *Arbetet* (Arbt), *Dagens Nyheter* (DN), *Expressen* (Exp), *Göteborgsposten* (GP), *Göteborgstidningen* (GT), *Göteborgs handels- och sjöfartstidning* (GHT), *Kvällsposten* (KvP), *Skånska Dagbladet* (SkD), *Svenska Dagbladet* (SvD), *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* (SDS).

27. *Gefle Dagblad* (GD), *Helsingborgs Dagblad* (HD), *Norrköpings Tidningar-Östergötlands Dagblad* (NT-ÖD), *Uppsala Nya Tidning* (UNT), *Vestmanlands Läns Tidning* (VLT).

28. *Land, Veckans affärer* (VA), *Vi, Veckojournalen* (VJ).

29. Ehrensvärds diagnos förekom i: *Bonniers litterära magasin* (BLM), *Fältbiologen* (F), *Miljö o framtid* (MF), *Ord & Bild* (OB), *Se, Svensk natur* (SN), *Socialistiskt forum* (SF) *Svensk tidskrift* (SvT), *Tiden* (T), *Utsikt* (U). Ehrensvärds diagnos förekom inte i: *Allers*, *Folket i Bild*/

Det insamlade materialet täcker in stora delar av det svenska medielandskapet vid 1970-talets början. Mot bakgrund av detta går det att urskilja fyra faser i kunskapscirkulationen: diagnosens entré, november–december 1971, diagnosens genombrott, januari 1972, diagnosen utmanas, februari 1972, och diagnosen som kulturell referenspunkt, mars–juni 1972. Dessa fyra kronologiska faser ger den övergripande strukturen för analysen och fungerar som arbetsredskap för att empiriskt studera kunskapscirkulation. I det följande kommer jag att belägga när, var och hur som diagnosen förekom i svensk media samt göra innehållsliga analyser av vad som kännetecknande kunskapscirkulationens fyra faser. Avslutningsvis förs en fördjupad diskussion kring det kunskapshistoriska cirkulationsbegreppet.

Diagnosens entré

Svenska medier började uppmärksamma Gösta Ehrensvärds framtidsprognos i mitten av november 1971. Det rörde sig vid denna tid uteslutande om anmälningar och recensioner, ofta av refererande karaktär.³⁰ Skribenterna betonade genomgående att framtidsvisionen inte var någon fri fantasi utan byggde på kalla fakta och matematiska beräkningar. *Svenska Dagbladets* Tom Selander framhöll dock att åtskilligt i diagnosen inte gärna kunde vara "annat än kvalificerade gissningar" om än "baserade på fakta".³¹ Eva Moberg framförde liknande förbehåll i sin recension där hon skrev: "Förutsägelsen verkar visserligen inte alls orimlig, men det blir ändå på något sätt orealistiskt att inte lämna något utrymme för det oförutsägbara. Man vet ju att det oförutsägbara kommer att inträffa, fast man inte vet vad det är."³² Mer kritiska invändningar än så här förekom inte under 1971 och bland recensenterna rådde det ingen tvekan om att Gösta Ehrensvärds framtidsvision utgjorde ny och angelägen kunskap.

Kulturfront, Forskning och framsteg, Hemmets journal, Icakuriren, Scout, Teknikens värld, Teknik för alla, Vi föräldrar, Året runt.

30. Göran Larsson, "Hungerkatastrof för oss tillbaka till medeltiden", *AB* 10/11 1971; Tom Selander, "Den mörknande framtid", *SvD* 11/11 1971; Bertil Walldén, "Gösta Ehrensvärds syn på framtiden", *VLT* 16/11 1971, Bengt Hubendick, "Människan på jorden", *GHT* 25/11 1971, Eva Moberg, "Spara något åt barnbarnsbarnen", *Vi* 27/11 1971, Josef Lövgren, "Våra barnbarns barn kannibaler?", *GD* 27/11 1971; Lars Gyllensten, "Industrisamhällets bokslut", *DN* 5/12 1971; Sven Rinman, "Mot katastrofen", *GHT* 11/12 1971; Bengt Sjölander, "Ett perspektiv på framtiden", *NT-ÖD* 18/12 1971; Allan Fredriksson, "10 miljarder svälter ihjäl – och det är bara hundra år dit!", *GT* 20/12 1971.

31. Tom Selander, "Den mörknande framtid", *SvD* 11/11 1971.

32. Eva Moberg, "Spara något åt barnbarnsbarnen", *Vi* 27/11 1971.

På ledarplats i tidningen *Vi* lyftes den fram som "en av höstens viktigaste böcker"³³ och i *Norrköpings-Tidningar* skrev Bengt Sjölander att det var en "djupt omskakande bok som alla och envar i åratal borde läsa en bit av varje dag".³⁴

Talande var också att Bengt Hubendick (1916–2012), en av de mest profilerade ekologiska rösterna i Sverige åren kring 1970 och flitig skribent i *Göteborgs- handels och sjöfartstidning*, tidigt lyfte fram Gösta Ehrensvärds diagnos för att inskräpa sitt budskap om den moderna industriella civilisationens ohållbarhet. Han skrev i sin recension att samtiden var "en anomal, en abnorm situation, en urartad episod i mänsklighetens historia. Vår utvecklingsriktning styr mot en avgrund. Ändå får vi ständigt höra att utvecklingen måste ha sin gång. Och inte desto mindre rusar vi, ja till och med i kapp, mot avgrunden."³⁵ Hubendicks skarpa samhällskritik förebådade den polariserade framtidsdebatt som skulle komma att blossa upp i februari 1972.

En annan artikel från 1971 som pekade framåt var författaren Lars Gyllenstens (1921–2006) recension av boken i *Dagens Nyheter*. Han tog där sin utgångspunkt i en historisk reflektion över domedagsprofetior och lyfte fram legenden om Babels torn som "en av de främsta arketyperna i vår mytologiska utrustning varmed vi och våra förfäder har försökt tolka våra öden och äventyr". Gyllensten karakteriserade den historiska erfarenheten av ouppfyllda domedagsprofetior som ett dilemma för den moderna människan, genom att "själva detta förhållande har en sövande verkan – det är lätt att rycka på axlarna när nya illavarslande tecken dras fram för hur det skall gå: vi har hört liknande profeter förr och ofta gick det bättre än farhågorna spådde". Mot bakgrund av detta var han i sin recension noga med att understryka Gösta Ehrensvärds "höga trovärdighet" och "solida kalkyler".³⁶ Av detta framgår tydligt att Gyllensten själv tog Ehrensvärds diagnos på allvar samtidigt som han var väl medveten om att en historiskt orienterad kritik av den låg nära till hands.

I en senare fas av kunskapsirkulationen skulle Gyllenstens dilemma aktualiseras på bred front, men under 1971 skedde inga replikskiften kring Ehrensvärds diagnos. Inte heller gjordes det några intervjuer med

33. Sten Lundgren, "Bara ett liv", *Vi* 27/11 1971.

34. Bengt Sjölander, "Ett perspektiv på framtiden", *NT-ÖD*, 18/12 1971.

35. Bengt Hubendick, "Människan på jorden", *GHT* 25/11 1971.

36. Lars Gyllensten, "Industrisamhällets bokslut", *DN* 5/12 1971.

dess upphovsman, åtminstone inte någon som har bevarats för eftervärlden.³⁷ Framtidsförutsägelsen befann sig således under denna första fas i medialt omlopp, men hade ännu inte hamnat i den offentliga diskussionens centrum.

Diagnosens genombrott

Det mediala intresset för Gösta Ehrensvärds diagnos intensifierades dock i början av januari 1972, då flera av landets ledarsidor inledde det nya året med att diskutera framtidsdiagnosen.³⁸ *Skånska Dagbladet* skrev att boken gav en "skrämmande och skakande bild av vad som väntar människorna på jorden" och framhöll att "känslan av att vi lever på ett i längden människofientligt sätt" började få allt större utbredning.³⁹ *Arbetet* underströk att "vad som håller på att hända inte kan jämföras med något som tidigare hänt i människans historia"⁴⁰ och *Veckojournalen* beskrev boken som "fruktansvärd i ordets egentliga betydelse – värd att framkalla fruktan".⁴¹ Vid den här tiden började också det växande intresset för Ehrensvärds diagnos att kommenteras i media och i *Aftonbladet* publicerades den första djupgående kritiken av boken.

Kritikens avsändare var kulturskribenten Mario Grut (1930–2007) som placerade in Ehrensvärds diagnos i en lång tradition av europeiska undergångsteorier, såsom Johannes uppenbarelser och Oswald Spenglers *Västerlandets undergång* (1918–1922). Han betonade att denna tradition var "mer filosofisk än vetenskaplig" och siktade därför in sig på Ehrensvärds ideologisk-politiska grundvalar. Lundaprofessorn stämplades av Grut som reaktionär, vilket han grundade på Ehrensvärds förhoppningar om att samtidens tekniska kunnande, under de århundraden som följde på den stora samhällskollapsen, skulle kunna bevaras inom små vetenskapliga enklaver: "Friedrich Nietzsche, den tyske övermän-

37. Enligt Josef Lövgrens anmälan "Våra barnbarns barn kannibaler?", *GD* 27/11 1971 gjordes TV2:s *Kvällsöppet* en intervju med Ehrensvärd. Enligt både SMDB och KB:s forskarservice har dessvärre inget *Kvällsöppet* från november månad 1971 bevarats.

38. Mario Grut, "Åter till naturen!", *AB* 2/1 1972; Gunnar Fredriksson, "Vänstern behöver ditt förnuft", *AB* 15/1 1972; Janerik Larsson, "Kan människosläktet överleva år 2000?", (*SDS*) 2/1 1972; osign., "Ny stenålder?", *SkD* 3/1 1972; osign., "På lång sikt", *Arbt* 3/1 1972; Gustaf von Platen, "Bokslut över våra tillgångar", *VJ* 4/1 1972; Hans Rudberg, "Optimisten och pessimisten", *DN* 11/11 1972; Sander, "Vägen till helvetet", *DN* 23/1 1972; osign., "Lyssnar någon?", *Land* 14/1 1972; osign., "Den nödvändiga kompromissen", *Land* 21/1 1972.

39. Osign., "Ny stenålder?", *SkD* 3/1 1972.

40. Osign., "På lång sikt", *Arbt* 3/1 1972.

41. Gustaf von Platen, "Bokslut över våra tillgångar", *VJ* 4/1 1972.

niskofilosofen, skulle lett igenkännande", skrev Grut och fortsatte med att kritisera Ehrensvärd för hans inte bara elitistiska utan också eurocentriska utgångspunkter.⁴²

En besläktad kritik framfördes några dagar senare av filosofen Paul Lindblom (1916–2002) i *Arbetet*. Han slog fast att framtidsforskning i dag var på modet, men framhöll att det intressanta med den inte var själva förutsägelseerna – "de kommer inte att slå in" – utan granskningen av de bakomliggande värderingarna. "Dessa värderingar är ofta dolda", skrev Lindblom, "man utgår exempelvis från att den amerikanska kapitalismen gett upphov till en livsform som bör bevaras utan att denna tvivelaktiga förutsättning direkt redovisas. Men denna värdering styr i viss utsträckning prognoserna."⁴³ Lindblom ställde sig alltså skeptisk till att Ehrensvärd inte talade klarspråk om sina ideologiska utgångspunkter och framhöll att detta fick konsekvenser för hans trovärdighet som vetenskapsman. Grut uttryckte det i sin recension som att Ehrensvärd hade kommit "bakvägen in i politiken" och att detta förhållande krävde en skarp ideologianalys.⁴⁴ Viktigt att understryka är dock att dessa två kritiska artiklar från vänsterhåll inte bemöttes av Ehrensvärd själv och i princip inte plockades upp av några andra debattörer.⁴⁵ Inte heller kom de att få några direkta efterföljare. Från ett kunskapshistoriskt perspektiv är således det mest intressanta med den tidiga vänsterkritiken att den inte fick något fäste i kunskapscirkulationen.

Det snabbt växande intresset för diagnosen fick sitt tydligaste uttryck söndagen den 9 januari då Gösta Ehrensvärd återfanns i helfigur på *Dagens Nyheters* förstasida. Under rubriken "Adjö till välståndet, nu litar vi till solen" berättades det att mänskligheten aldrig någonsin mer skulle få "uppleva ett sådant välstånd som under 1960- och 1970-talen". Inne i tidningen intervjuades Ehrensvärd för första gången av svensk media och reportern betonade att för den som litade på framtidsprognosen var det en "galenskap att ytterligare öka produktion och konsumtion". Artikeln gav ett betydande utrymme åt hur Ehrensvärd själv tänkte sig att situationen skulle hanteras och det lyftes särskilt fram att han menade att FN borde "försätta hela världen i undantagstillstånd". På nationell

42. Mario Grut, "Åter till naturen!", *AB* 2/1 1972.

43. Paul Lindblom, "Vi vet inte mycket om framtiden", *Arbt* 7/1 1972.

44. Mario Grut, "Åter till naturen!", *AB* 2/1 1972.

45. Undantaget är Karin Johansson, "Måste vi spara nu?", *SDS* 20/1 1972 där Ehrensvärds diagnos försvaras.

nivå tyckte han att politikerna skulle proklamera produktionsstopp och införa ransoneringskort. Ehrensvärd beklagade att den allvarliga situationen krävde sådana "diktaturmetoder", men betonade att "nu, eller definitivt på 2000-talet, är i alla fall krisprogrammet nödvändigt på något sätt".⁴⁶ Intervjuns handfasta inriktning visade att diagnosen rörde sig allt närmare den dagspolitiska sfären och en vecka senare följde *Dagens Nyheter* upp artikeln med att intervjua statsminister Olof Palme (1927–1986) och folkpartiledaren Gunnar Helén (1918–2002) om hur de såg på Ehrensvärds framtidsvision.

De båda politikernas hållning sammanfattades på tidningens förstasida med rubriken "Vi tror inte på undergång". Enligt ingressen kunde levnadsstandarden fortsätta att öka och ingen behövde "befara att vi i dag slösar bort så mycket att det inte finns något kvar till våra barn och barnbarn". Olof Palme och Gunnar Helén hade "en stark tilltro till fortsatta tekniska framsteg" och menade att "när kol och olja tar slut hittar vi nya energilösningar". Detta kontrasterades mot Gösta Ehrensvärds förutsägelser om "det västerländska samhällets snabba undergång i en svår försörjningskatastrof". Förstasidans inramning var starkt polariserad och anknöt till en apokalyptisk motivkrets. De längre intervjuerna inne i tidningen gav emellertid en annan bild.

Palme menade att det fanns två skolor bland framtidsteoretikerna: "Den ena är de glada teknokraterna – som jag känner mycken misstro inför – och den andra den som talar om katastrofen. Faran med den sista är att vi kan bli avtrubbade. Det får vi inte bli." Statsministerns linje var i stället att det fanns stora möjligheter att på politisk väg göra någonting åt den allvarliga situationen: "Jag tror inte som Ehrensvärd att katastrofen kommer, men jag delar till fullo hans krav på politisk handling".

Även intervjun med Gunnar Helén hade en annan karaktär än förstasidans rubrik och ingress. Folkpartiledaren sade att det var "möjligt att vi går mot en katastrof" och att de närmaste årtiondena blir "en kapplöpning med tiden för demokratin som system, för lösningen av befolkningsfrågan, för livsmedels- och energiförsörjningen". Han betonade att Ehrensvärds teorier låg "inom möjligheternas gräns" och han reagerade starkt när reportern framhöll att mänskligheten hade klarat av profeterade katastrofer förr: "Vad som *har* hänt kan aldrig bli ett bevis

46. Björn Berglund, "Uran, kol, olja – allt sinar", *DN* 9/1 1972.

på vad som kommer att hända. Så det resonemanget är ointressant", menade han. Folkpartiledaren tog som synes inte avstånd från Ehrensvärd, snarare tvärtom. Det han och Palme dock betonade var att de trodde att det fanns politiska lösningar som var genomförbara inom det rådande demokratiska systemet.⁴⁷ De polariserade rubrikerna – som förstörde upp skiljelinjerna mellan Ehrensvärd och politikerna – är dock i sig intressanta och vittnar om hur medierna tog fasta på konflikter och motsättningar. Ett förhållande som särskilt skulle komma att utmärka den tredje fasen av kunskaps-cirkulationen.

I januari 1972 befann sig den svenska framtidsdebatten ännu i sin linda, även om den mediala uppmärksamheten kring Gösta Ehrensvärds framtidsdiagnos var både omfattande och tilltagande. Informativa recensioner och anmälningar av boken fortsatte att publiceras⁴⁸ och till detta kom intervjuer med och om Ehrensvärd.⁴⁹ *Skånska Dagbladet* beskrev honom i det senare sammanhanget som en "pessimistisk professor"⁵⁰ och i en stort uppslagen intervju i *Veckans affärer* kallades hans diagnos för "en ny domedagsprofetia". Tidningen frågade också Ehrensvärd rakt ut om han var en framtidspessimist, på vilket han svarade retoriskt: "Är det pessimism att efter år av nöd och förfall se fram mot ett agrarsamhälle med en visserligen låg men ändå säker standard? Är ett förenklat liv så skrämmande för i-människan i all hennes socialprestige?"⁵¹ Det framgick tydligt att Ehrensvärd inte var tillfreds med att det hade börjat etableras en bild av honom som domedagsprofet. Några veckor senare kritiserade han också i skarpa ordalag den mediala bilden av honom som "något av vulgärpropaganda".⁵² Det framgår även av förordet till *Före – Efter* att Ehrensvärd själv ansåg sig gå en "balansgång mellan optimism och pessimism". Han framhävde att han var "djupt pessimistisk inför korttidsperspektivet", men samtidigt närde en "outsläckt optimism

47. Björn Berglund & Carina Fredén, "Kan ni rädda oss?", *DN* 16/1 1972.

48. Björn Nihlén, "Det börjar 2050: Först global hungerkatastrof. Sen primitiv jordbrukskultur", *SkD* 14/1 1972; Karl-Erik Eliasson, "Stoppa rovdriften och befolkningsexplosionen", *HD* 23/1 1972; Bengt von Hofsten, "Två svenska profeter", *UNT* 26/1 1972.

49. Barbro Josephson, "Sammanbrott kan undvikas", *DN* 22/1 1972; Oscar Hedlund, "Det är hans jobb att se in i framtiden", *DN* 23/1 1972; osign., "Framtidsforskaren: Anpassningen måste börja nu – innan resurserna tar slut", *VA* 27/11; Birgit Lusch-Olsson, "Återgång till det jordnära?", *SkD* 28/1 1972.

50. Birgit Lusch-Olsson, "Återgång till det jordnära?", *SkD* 28/1 1972.

51. Osign., "Framtidsforskaren: Anpassningen måste börja nu – innan resurserna tar slut", *VA* 27/11 1972.

52. Osign., "Ehrensvärd vidhåller: Vi måste återgå till jordbrukssamhället", *U* 3/2 1972.

rörande människans seghet och hållfasthet under prövande omständigheter, långt fram i tiden".⁵³ Denna sammansatta bild var han mån om att förmedla i intervjusituationerna, men i den mediala kunskaps-cirkulationen fanns det – i synnerhet på rubrik- och ingressnivå – inte utrymme för sådana nyanser.

Mot slutet av januari 1972 stod det också klart att Ehrensvärds diagnos hade blivit en bästsäljare. Boken toppade *Veckojournalens* lista över de mest säljande böckerna i landet och förlagschefen på Aldus kommenterade detta på följande sätt i *Sydsvenska Dagbladet*: "I Aldus historia har vi aldrig haft någon bok med så stor accelererande framgång. Den säljer bättre nu än före jul och efterfrågan bara växer."⁵⁴ Vad förlagschefen kanske också anade var att uppmärksamheten kring diagnosen snart skulle komma att öka ytterligare.

Diagnosen utmanas

Aldus gav den 4 februari 1972 ut en ny bok om framtidsfrågan: atomfysikern Tor Ragnar Gerholms (1925–2007) *Futurum exaktum: Fortsatt teknisk utveckling? Spekulationer om problem som måste lösas före år 2000* (1972). Gerholm menade att framtidsdebatten hade sparat ur, genom att konstruktiv tillförsikt hade kommit att överskuggas av nattsvart kulturpessimism. Särskilt vände han sig mot den djupgående samhälls- och samtidskritiken med ekologiska förtecken: "Industrialiseringens välsignelse är, får vi nu höra, ingenting annat än ihåliga lögnar. Valfärdssamhällets glimt av välstånd är, förkunnas det tvärsäkert, en galen episod i mänsklighetens historia. Snart har vi tömt jordens förråd av naturtillgångar och tvingas därmed tillbaka ner i agrarsamhällets gråa tristess och trådslitna armod."⁵⁵ Denna dystra framtidsvision var, enligt Gerholm, i allt väsentligt obefogad och dessutom farlig, eftersom den kunde ge upphov till en samhällelig "handlingsförklamation, som gör pessimismen till en självuppfyllande profetia".⁵⁶ Svaret på de utmaningar som mänskligheten stod inför var för honom inte att bromsa utveck-

53. Ehrensvärd (1971) s. 6.

54. NGN, "Den mörknande framtid", *SDS* 28/1 1972. Försäljningsframgångarna lyftes också fram i Bernicus, "Svepet", *GP* 30/1 1972; Janerik Larsson, "Hur ser framtiden ut?", *SDS* 30/1 1972.

55. Tor Ragnar Gerholm, *Futurum exaktum: Fortsatt teknisk utveckling? Spekulationer om problem som måste lösas före år 2000* (Stockholm 1972) s. 5.

56. Gerholm (1972) s. 6.

lingen, utan att sträva mot nya tekniska, vetenskapliga och ekonomiska framsteg. Om så skedde fanns det "goda skäl att hoppas på en helt naturlig och odramatisk stabilisering av världens befolkning på en hög materiell standard".⁵⁷

Fysikprofessorns ljusa framtidsvision lanserades uttryckligen som en motvikt till Ehrensvärds diagnos och Gerholm själv fick stort utrymme i pressen, redan innan hans bok hade nått handeln. "Äntligen – en profet som inte predikar världens undergång" förkunnade *Expressen* och i *Dagens Nyheter* presenterades han som en "framtidsoptimist" och ett alternativ till den utbredda "undergångsromantiken".⁵⁸ Med Tor Ragnar Gerholms inträde i offentligheten började också medierna att explicit ställa Gösta Ehrensvärd och Gerholm mot varandra. *Veckojournalen* inledde en stort uppslagen framtidsartikel på följande sätt: "Vilken framtid väljer ni? Professor Ehrensvärds eller professor Gerholms? Om Ehrensvärd – gå tre steg bakåt, skrota bilen, trampa cykel, njut av det agrara samhällets lugna behag. Om Gerholm – fortsatt framåt, tro på teknologin men slöska inte och strunt i domedagsprofeterna".⁵⁹

Ett lättsamt tonfall användes också av *Expressen* som lyckades "tussa ihop" Ehrensvärd och Gerholm med varandra. Mötet mellan professorerna presenterades över ett helsidesuppslag som "optimisten mot pessimisten" och framställdes som en duell vid svarta tavlan. Samtalet kretsade kring fyra problemområden – folkökningen, maten, vattnet och råvarorna – men inleddes med att professorerna fick markera sina positioner på en glidande skala från ultraoptimist till ultrapessimist. "Beträffande den industriella utvecklingen är jag behärskad optimist, medan jag sätter dig som ultrapessimist", sade Gerholm och Ehrensvärd höll med, men underströk återigen sin optimism inför långtidsperspektivet.⁶⁰ Ehrensvärds upprepade försök att modifiera bilden av sig själv hade dock fortsatt svårt att få fäste i pressen. Talande är att *Aftonbladet* i början av februari publicerade en karikatyr av honom där han beskrevs som "professorn som blev kändis på vår undergång".⁶¹ Gerholms ihärdiga ut-

57. Gerholm (1972) s. 115.

58. Clas Brunius, "Människan överlever", *Exp* 27/1 1972; Björn Berglund, "Välståndet kvar spår kärnfysiker", *DN* 27/1 1972.

59. Stig Nordfeldt, "Professorerna och framtiden", *VJ* 9/2 1972. Se även Håkan Rydén, "Framtidsmänniskan: En bonde", *Land* 11/2 1972.

60. Jan Lindström, "Optimisten mot pessimisten: Hur skall det gå med människan?", *Exp* 13/2 1972.

61. Osgn., "Gösta Ehrensvärd – professorn som blev kändis på vår undergång", *AB* 5/2 1972.

vecklingsoptimism både förstärkte och förtydligade denna mediala bild.

Men den biträdande fysikprofessorn var inte den enda forskaren som höjde rösten mot Ehrensvärd. En annan var nationalekonomen Hugo Hegeland (1922–2009) som med debattinlägget "Olyckskorpars låt" startade upp en intensiv debatt om framtiden i *Göteborgs- handels och sjöfartstidning*. Hegeland hävdade att Gösta Ehrensvärd, i likhet med alla andra domedagsprofeter genom historien, byggde sin förkunnelse på tro snarare än vetande. Han hade retat upp sig på intervjun med Ehrensvärd i *Veckans affärer* där denne påstod sig veta hur snabbt jordens resurser förbrukades, något som Hegeland menade att man inte alls kunde veta, eftersom resurser i ekonomisk bemärkelse ständigt förändrades på grund av den tekniska utvecklingen. Hegeland uttryckte det som att Ehrensvärd ägnade sig åt "verklighetsfrämmande räkneövningar".⁶² Svaren lät inte vänta på sig. En uppretad läsare skrev: "Givetvis kan man som prof Hegeland, i väntan på katastrofen sticka huvet i busken och vänta på under. Allt ordnar sig! Javisst, vi klarar oss kanske. Men våra barn och barnbarn???"⁶³ Nationalekonomen Harald Dickson (1912–1993) menade att Hegeland var naiv, som utgick från att alla framtida överraskningar skulle vara positiva för mänskligheten.⁶⁴ Hegeland svarade Dickson med att historien visar att "människorna, när det oförutsedda inträffar, av de nya möjligheterna väljer dem som leder till bättre levnadsvillkor och inte till sämre, även om vi ibland gör uppenbara misstag. Denna strävan har hittills tagit över benägenheten att resignera inför växande svårigheter, vilket den ekonomiska utvecklingen på ett förkrossande sätt bekräftar."⁶⁵ I striden om framtiden ansåg sig Hegeland – i likhet med Gerholm – ha historien på sin sida. Lars Gyllenstens dilemma hade aktualiserats.

Debatten i *Göteborgs- handels och sjöfartstidning* tog ny fart den 10 februari när Gösta Ehrensvärd svarade på kritiken. Han karakteriserade Hegelands inlägg som en "ansvarslös lärksång om framtiden" och framhöll att det var naivt att tro att framtiden till övervägande delen skulle bestå av positiva överraskningar. Detta var "inte optimism utan

62. Hugo Hegeland, "Olyckskorpars låt", *GHT* 1/2 1972. Se även Karl-Göran Mäler, "Stämmer Ehrensvärds dystra kalkyler?", *DN* 4/2 1972.

63. Björn Kläppe, "Hegeland har fel", *GHT* 5/2 1972.

64. Harald Dickson, "Blir överraskningarna angenäma?", *GHT* 9/2 1972. Se även Osign., "Oklokt slå dövorat till för 'domedagsprofeterna'", *GT* 4/2 1972.

65. Hugo Hegeland, "Vår framtid fångas inte gärna med en multiplikationstabell", *GHT* 9/2 1972.

grav ansvarslöshet. Det går helt enkelt inte att med löst tal bortförklara att vi i dag står inför stora problem rörande människans utveckling i en värld av krympande resurser." Ehrensvärd vände sig här, och på flera andra ställen i sitt svar, mot hur begreppsparet optimism och pessimism användes i samhällsdebatten. Hans mest utförliga resonemang löd:

Att planera för sanering av jordens affärer på lång sikt är realism, inte pessimism. Nej, mänskligheten är inte på väg mot helvetet, som folk älskar att uttyda realistiska varningar mot obefogad optimism. Vi behöver inte alls se fram mot någon katastrof (älskat uttryck) – men om saker och ting inom västvärldens industri-ekonomiska program får ha sin *ohämmade* gång kan vi möta oförutsedda obehagligheter. Det gäller därför att gardera sig mot överexploatering av jordens resurser och vidta åtgärder mot överbefolkning och naturförstörelse *helst redan nu*. En säkerhetsåtgärd helt enkelt. Inte mer. Att förutse effekter av nutida tendenser är naturligtvis svårt i vissa fall, men inte omöjligt att genomföra.⁶⁶

Citatet visar att Ehrensvärd uppfattade stora delar av den pågående framtidsdiskussionen, som präglad av överdrifter och missförstånd. Hans diagnos var, som han såg det, ingen domedagsprofetia eller undergångsteori. Den var en realistisk varning som förespråkade säkerhetsåtgärder. Snarlika tankegångar återfanns också i Bengt Hubendicks recension av *Futurum exaktum*, som publicerades samma dag som Ehrensvärds svar till Hegeland. Hubendick menade att Gerholm tog för givet att tekniska framsteg skulle komma som gjorde att människan slutligen kunde frigöra sig från sitt ekologiska beroende. Med kontroll över fusionskraften och fotosyntesen var Gerholms ståndpunkt förvisso rimlig, menade Hubendick, problemet var att den tekniska utvecklingen inte kunde garanteras och att dess konsekvenser inte kunde överblickas. Recensionen avslutades därför med "en s.k. domedagsprofets stilla undran" om det inte vore bättre att försöka "styra utvecklingen mot mänskliga mål i stället för att den tekniska och ekonomiska utvecklingen ska drivas fram för sin egen skull".⁶⁷ Hubendicks inlägg bemöttes inte av Gerholm.

66. Gösta Ehrensvärd, "Lärkan slår i skyn sin drill", *GHT* 10/2 1972.

67. Bengt Hubendick, "Kraxar den ene kvittrar den andre", *GHT* 10/2 1972. Se även Bengt Hubendick, "Människan spår, ekosystemet rår", *GHT* 12/2 1972.

Inte heller besvarades det av Hugo Hegeland i dennes slutreplik i framtidsdebatten. Han riktade sig i stället direkt till Ehrensvärd och upprepade sin kritik av dennes – och andra pessimisters – räknemetod. Hegeland menade att det var omöjligt, och därför meningslöst, att försöka förutsäga hur världen skulle se ut om hundra år. Genom att vända sig till historien och se hur det hade gått för andra dystra framtidsskådare talade han än en gång sig varm för människans möjligheter att lösa de utmaningar som hon ställdes inför. Hegeland lyfte fram att "alltsedan industrialiseringens begynnelse har olyckskorpar kraxat", men den otroligt snabba ekonomiska utvecklingen hade gång efter annan överträffat även de mest optimistiska förväntningarna. Han hade därför ett grundmurat förtroende för att människan – så länge hon såg ljus på framtiden – skulle klara av vad som än väntade henne och avslutade med: "Det är min övertygelse att denna sunda inställning kommer att behärska även framtidens människor. Därav min obetvingliga optimism!"⁶⁸ Hegeland bejakade som synes starkt beteckningen av sig själv som optimist och han benämnde lika konsekvent Ehrensvärd och andra "olyckskorpar" som pessimister. Framtidsdebattens polarisering var med andra ord något som den ena sidan vände sig mot, men som den andra sidan månade om. Ehrensvärds och Hubendicks försök att förändra diskussionens utformning gav i ett cirkulationsperspektiv inga resultat.

Vad som stod klart i mitten av februari var därför att det i den svenska offentligheten hade etablerats två tydliga läger i framtidsfrågan: optimister och pessimister. Detta innebar att kunskapen om en hotande samhällskollaps hade försetts med starkare förbehåll än tidigare, eftersom det nu fanns profilerade vetenskapsmän i offentligheten som företrädde helt andra framtidsdiagnoser. Detta oroade bland andra *Svenska Dagbladets* Tom Selander, som menade att Gerholm och hans likar gav de politiker som inte ville ta itu med de globala problemen en enkel utväg: "De får nu en chans att tänka så här: skönt, äntligen expertord på att allt kommer gå bra. Vi kan lugnt inskränka den geografiska horisonten till den egna valkretsen och tidshorisonten till nästa val."⁶⁹ Sven Fagerberg instämde i *Dagens Nyheter*: "Det är en skadlig bok Gerholm har skrivit.

68. Hugo Hegeland, "Pessimisternas fatala felslut!", *GHT* 11/12 1972.

69. Tom Selander, "En lättsinnig tänkare", *SvD* 4/2 1972. Se även Sven Gösta Nilsson, "Tempus för framtidsforskare?", *SDS* 4/2 1972.

Han vill bryta ner det ansvar som håller på att byggas upp"⁷⁰ och i ett senare skede av debatten gick Fagerberg än hårdare fram. Han menade att *Futurum exaktum* var "en lätt maskerad partsinlaga, avsedd att stödja etablerade industriella intressen".⁷¹ Även framtidsforskaren Eskil Block antydde att Gerholm i själva verket var "Wallenbergs kontaktman".⁷²

Debattörernas misstankar mot Gerholm påminner om vetenskaps-historikerna Naomi Oreskes och Erik Conways forskning kring hur en grupp amerikanska vetenskapsmän, med starka kopplingar till näringslivet från 1970-talet och framåt, medvetet verkade för att skapa samhällslelig osäkerhet i vetenskapliga frågor rörande bland annat rökning och klimatförändringar. Den strategi som Oreskes och Conway pekar på är att forskarna använde sin vetenskapliga auktoritet för att starta mediala debatter och därigenom skapa en bild av att två likvärdiga verklighets-tolkningar stod emot varandra. Genom att på så sätt antyda vetenskapliga kontroverser och skapa tvivel kring samhällsriskerna sköts handlingsåtgärder och politiska ingrepp gång efter annan på framtiden.⁷³ Min egen undersökning är inte av en sådan karaktär att jag kan dra en sådan slutsats om Gerholms verksamhet, men i ett cirkulationsperspektiv är det tydligt att *Futurum exaktum* skapade, eller åtminstone gav röst åt, en fundamentalt skeptisk inställning till framtidsforskningen – i synnerhet när prognosmakarna menade att näringslivets frihet och den ekonomiska tillväxten borde inskränkas. Ett talande exempel på effekterna av detta kan hämtas från en insändare i *Göteborgstidningen*, som uttryckte sig på följande sätt: "Professorer, forskare och andra lärda motsäger varandra när de talar om världens framtid. Några hävdar att jorden ska gå under, andra att mänskligheten verkligen har en framtid. Vem ska man tro på? Det är svårt att avgöra för oss mindre vetande."⁷⁴

Diagnosen som kulturell referenspunkt

Den polemiska svenska framtidsdebatten slutade inte i februari 1972, men efter de inledande ordväxlingarna i *Göteborgs- handels och sjöfartstidning* kom den huvudsakligen att kretsa kring Gerholms *Futurum exak-*

70. Sven Fagerberg, "Om Gud vill och jag får ha hälsan...", DN 20/2 1972.

71. Sven Fagerberg, "Gerholm ännu en gång", DN 14/3 1972.

72. Eskil Block, "Är framtiden vår?", GP 18/2 1972.

73. Naomi Oreskes & Erik Conway, *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming* (New York 2010).

74. M Jansson, "Ganska nära domedagen?", GT 8/2 1972.

tum samt internationella agendasättare, som till exempel Paul Ehrlichs *The Population Bomb* (1968, svensk översättning 1972), Barry Commoners *The Closing Circle* (1972) och Romklubbens rapport *Limits to Growth* (1972).⁷⁵ Gösta Ehrensvärds diagnos var i sammanhanget en återkommande referens, men Lundaprofessorn själv deltog inte i debatten. Hans diagnos fortsatte dock att cirkulera på andra sätt och i efterhand framstår den 7 mars som något av en brytpunkt.

Tisdagen den 7 mars hade Ehrensvärd bjudits in till socialdemokraternas framtidskonferens "Är framtiden möjlig?", för att tala om sin diagnos och diskutera politiska vägval. Konferensen var en symbolisk markering av att socialdemokraterna tog miljö- och framtidsfrågorna på allvar och Ehrensvärds deltagande markerade att hans diagnos tillmättes politisk betydelse. Flera av konferensdeltagarna samlades på tisdagskvällen i TV2:s aktualitetsprogram *Kvällsöppet*, som leddes av Bo Holmström. I direktsändningen den 7 mars medverkade utöver Gösta Ehrensvärd bland andra den före detta statsministern Tage Erlander (1901–1985), Naturvårdsverket generaldirektör Valfrid Paulsson (1925–2006) och väletablerade miljödebattörer som Hans Palmstierna, Björn Gillberg och Nils-Erik Landell. För den musikaliska underhållningen stod Thore Skogman (1931–2007).

75. Anders Neuman, "Okunnighet om okunnighet", *Arbt* 15/3 1972; osign., "Gräns för tillväxt", *Arbt* 3/4 1972; Leif Widén, "Orättvist om Gerholm", *DN* 26/2 1972; Mats Almgren m.fl., "Vädjan om samarbete för överlevnad", *DN* 8/3 1972; Sander, "Marknad och människor", *DN* 12/3 1972; Pehr G. Gyllenhammar, "Är framtiden svensk", *GP* 25/2 1972; Rolf Anderberg, "Sjung hoppfullt om vinsten ändå?", *GP* 1/3 1972; Bo Hedberg, "Framtidsdebatten i andra andningen: Modeller av verkligheten", *GP* 4/3 1972; Bo Hedberg, "Modeller på framtiden = isträning för politiker", *GP* 5/3 1972; Eskil Block, "Om beskäftiga svenskar, cowboys och Kahn", *GP* 6/3 1972; Peter Adler, "Några fagra ord om vinsten", *GP* 7/3 1972; osign., "Stoppad tillväxt?", *GT* 10/3 1972; E.F., "Glidande svar på ödesfrågor", *GT* 14/3 1972; Björn Nihlén, "Domedagsprofeterna har fel: Teknologin löser problemen", *HD* 11/3 1972; Marianne Marksell, "Katastrofen har redan börjat", *HD* 19/3 1972; Karl-Erik Eliasson, "Tre optimister", *HD* 6/4 1972; Roland Pålsson, "Ändra politiken! Rädda miljön", *Se* 10/2 1972; Ulf Löfgren, "Om resurser och realism", (*SDS*) 11/2 1972; Nils Lewan, "Den gröna revolutionen", (*SDS*) 28/2 1972; Eskil Block, "Olyckskorpar och korpen Bataki", (*SDS*) 7/3 1972; Sven Gösta Nilsson, "Det stationära världssamhället", (*SDS*) 17/3 1972; Tor Ragnar Gerholm, "Eskil Blocks mardrömmar", (*SDS*) 21/3 1972; Mats Almgren, "Framtiden blir inte bättre av fel sorts optimism", (*SDS*) 12/4 1972; Björn Nihlén, "Har domedagsprofeterna fel? Teknologin löser problemen", *SkD* 20/3 1972; Hans G Aldor, "Katastrof eller jämvikt? Befolkningsstillväxten måste stoppas före 1975", *SkD* 29/3 1972; Harald Dickson, "Världsdynamik – ett framtidshopp", *SvD* 10/2 1972; Tom Selander, "Domedagen som bestseller", *SvD* 23/3 1972; Tom Selander, "Priset för överlevnad", *SvD* 27/3 1972; Tom Selander, "Tillväxtens gränser", *SvD* 8/4 1972; Hugo Hegeland, "Den förstörda framtidsdebatten", *VA* 23/3 1972; C. O. Bolang, "Cykelsamhället – steg bakåt som leder framåt", *VA* 30/3 1972; Eva Moberg, "Ödets ingenjörer", *Vi* 11/3 1972; Stig Ahlgren, "Framför oss syndaflo den", *VJ* 22/3 1972.

Temat för programmet var miljö- och framtidsfrågor och Ehrensvärd gavs stort utrymme att tala om framtidens energiförsörjning. Bo Holmström frågade honom: "Vad händer med vår civilisation som vi känner den i dag om oljan och kolet tar slut?" Ehrensvärd svarade: "Vi klarar det hela" och resonerade vidare kring de tekniska möjligheterna att utveckla brytareaktorer. Han underströk dock att det kunde komma att krävas vissa inskränkningar av vår materiella standard. "Vissa inskränkningar", undrade Holmström, "det talas om en jordbruksmiljö som från 1700-talet ungefär som vi skulle få gå tillbaka till". Ehrensvärd svarade att det kunde vara ett alternativ, om vi inte har uranenergin: "Om vi bara har solenergi som skiner på markerna och skogen, då har vi jordbrukarsamhället tillbaka." Därefter resonerade han ingående kring de vetenskapliga möjligheterna att lösa fusionsenergens gåta och betonade att han såg ganska optimistiskt på framtiden. Han underströk dock att det skulle bli en annan framtid än den vi var vana vid. Vid horisonten såg han inte "science-fiction typen av ett högindustrialiserat samhälle" utan en mer bondelik tillvaro.

Efter denna utläggning följde ett samtal mellan Ehrensvärd och Erlander om risken för storpolitiska förvecklingar. Samförståndet dem emellan var påfallande och tillsammans varnade de för framtida monopolbildningar på den globala energiförsörjningens område. Uran- och fusionsforskningen borde därför internationaliseras, menade de. Debatten gled därefter in på begreppet livskvalitet och Ehrensvärd framhöll att: "vi ska sträva mot kvalitet istället för mot kvantitet. Och kvalitet för människans del. Den kvalitativt levande människan. Inte kvantitetsmänniskan." Här avbröt Nils-Erik Landell och pekade uppretat på att det Ehrensvärd talade om krävde genomgripande samhällsförändringar, något han menade att det politiska etablissemanget inte var i närheten av att försöka genomföra. Ehrensvärd instämde och underströk att det krävdes: "En radikal omläggning av hela vårt tänkande. Men varför inte? Tiden är mogen."⁷⁶

De ovanstående inblickarna i Ehrensvärds tv-framträdande visar att det i kunskapshistoriskt hänseende skilde sig i grunden från den polemiska debatt, som hade rasat kring honom några veckor tidigare. I tv-mediet cirkulerade hans diagnos återigen som angelägen framtids-

76. *Kvällsöppet*, TV2 7/3 1972.

kunskap. Lundaprofessorn framstod som en förtroendeingivande och tankeväckande auktoritet, respekterad av såväl det politiska etablissemangen som radikala miljödebattörer. Hans framtidsoptimism på teknikens och politikens områden var betydande.

Mot slutet av mars påbörjade så *Sydsvenska Dagbladet* reportageserien "Dina barnbarns värld", som inledningsvis lyftes fram. Ehrensvärd tilldelades en huvudroll och *Före – Efter: En diagnos* beskrevs som startskottet för debatten om vår framtid. Inne i tidningen fanns en stort uppslagen intervju med Lundaprofessorn och den första fråga som reportern ställde till honom var om han var en domedagsprofet. Ehrensvärd svarade nekande och betonade i stället att det fanns hopp för mänskligheten, om sparåtgärder vidtogs och forskningen gjorde framsteg. Reportern fortsatte dock med att fråga om han kunde förklara varför hans bok hade stämplats som en domedagsprofetia. På detta svarade Ehrensvärd att statusprylar och moderna bekvämligheter verkade ha blivit viktigare för människan än hennes fortsatta existens. "Dagens människa måste på ett helt annat sätt bli generationsmedveten" menade Lundaprofessorn och underströk att vi borde "passa på och be våra barnbarn om ursäkt för den situation vi ställt mänskligheten i. Om vi hinner ändra på politiken så kan vi ursäkta oss med att vi åtminstone insåg våra misstag och ändrade på dem. Annars får vi svårt att se våra barnbarn i ögonen."⁷⁷ Den strama och dystra bild som intervjun förmedlar känns igen från tidigare cirkulationsfaser och åskådliggör hur svårt, för att inte säga omöjligt, det var för Gösta Ehrensvärd att skaka av sig begreppet domedagsprofet. Trots hans ihärdiga försök att ändra bilden av sig själv hade han under vintern och våren 1972 alltmer kommit att personifiera begreppet. Hans namn och diagnos hade blivit kulturella referenspunkter i den samhälleliga kunskaps-cirkulationen.

Ett talande exempel på detta kan hämtas från en senare del av reportageserien "Dina barnbarns värld", som handlade om det amerikanska Amishfolket som på religiösa grunder levde i en förindustriell bondetillvaro. Den journalistiska vinklingen var: "Sådana samhällen som Gösta Ehrensvärd förebådar finns i dag!"⁷⁸ Ett annat exempel var när tidningen *Land* berättade om att EEC:s jordbruksminister Sicco Mansholt hade

77. Hans Tedin, "Dina barnbarns värld", *SDS* 26/3 1972.

78. Osign., "Våra framtidsutsikter", *SDS* 29/4 1972.

gått in i framtidsdebatten och avslöjat sig som "en riktig ehrensvärdare".⁷⁹ Ett tredje kan hämtas från kulturtidskriften *Ord & Bild*, som under sen-våren 1972 publicerade en lång essä om "Framtidens historia: Från Jules Verne till Ehrensvärd".⁸⁰ Det breda genomslaget för Lundaprofessorns diagnos gick inte att ta miste på. Tidningen *Land* reflekterade mot slutet av maj kring de farhågor som man hade haft i början av året, för att politiker och samhällsbyggare inte skulle vilja befatta sig med Ehrensvärds förutsägelser. Ledarskribenten erkände dock villigt att *Land* hade oroat sig i onödan: "En enormt omfattande debatt har pågått hela våren kring de av Ehrensvärd aktualiserade frågorna. Tidningarna har varit fyllda av artiklar. Radio och TV har gjort sitt. Och framförallt det mest glädjande: politikerna har lystrat ordentligt."⁸¹

Marken var som synes väl beredd för den stundande Stockholmskonferensen och i *Veckojournalens* stora miljövrådsnummer hade man inte enbart lyckats få Tage Erlander att lägga sig ned i gräset med två maskrosor i handen. Tidningen stoltserade även med en specialskriven krönika av Gösta Ehrensvärd. Detta var första gången sedan den 10 februari som Lundaprofessorn själv höll i pennan och han använde den till att ställa stora och svåra frågor utifrån ett globalt rättviseperspektiv. Han framhöll att svårigheterna krävde "ett uppbåd av tekniskt kunnande, klokhet, humanitet och förutseende" och frågade sig om vi verkligen hade det. FN-konferensen i Stockholm skulle bli svaret på hur långt vi hade kommit på vägen.⁸²

Framtidskunskap i cirkulation

Den kunskap som Gösta Ehrensvärd producerade i *Före – Efter: En diagnos* satte betydande avtryck i det tidiga 1970-talets Sverige. Emellertid visar min undersökning att den kunskap som Lundaprofessorn producerade inte var samma kunskap som cirkulerade i svensk media. Och den kunskap som cirkulerade var inte densamma under hela undersökningsperioden. I denna studie har jag valt att åskådliggöra och analysera detta genom att dela in den offentliga kunscaps-cirkulationen i fyra på varandra följande faser.

79. Osign., "EEC skal rädda världen", *Land* 17/3 1972.

80. Per Lysander, "Framtidens historia: Från Jules Verne till Ehrensvärd", *Ord & Bild*, 4, 1972.

81. Osign., "Framtiden..." *Land* 26/5 1972.

82. Gösta Ehrensvärd, "Vill vi betala priset?", *VJ* 31/5 1972.

Tillvägagångssättet har varit ett försök från min sida att göra kunskaps-cirkulation till ett empiriskt undersökningsobjekt. Genom att framhålla vad som karakteriserade olika cirkulationsfaser har jag konkret velat visa att kunskap, som ett historiskt och kommunikativt fenomen betraktat, inte är någonting fast och färdigt utan någonting rörligt. Innehållet i *Före – Efter: En diagnos* ändrades endast marginellt mellan de olika tryckningarna – men de mediala sammanhang som kunskapen transporterades inom var betydligt mer varierade och föränderliga. Detta påverkade och omformade kunskapen. Den diagnos som i november 1971 cirkulerade som ny och angelägen kunskap var i februari 1972 ett pessimistiskt alternativ i en polariserad framtidsdebatt.

Den här typen av snabba och omvälvande betydelseförskjutningar är det kunskapshistoriska cirkulationsbegreppet synnerligen väl lämpat att synliggöra. Det kan därmed hjälpa oss att fånga in aspekter av kulturell meningsbildning som diskurs-, idé- och ideologianalys tenderar att inte göra. De senare leder ofta analyserna mot mer koherenta och varaktiga meningssammanhang medan cirkulationsbegreppet accentuerar instabilitet och föränderlighet. Studiens resultat åskådliggör också att en cirkulationsstudie är någonting annat än en studie av spridning eller förmedling. I de senare fallen är kunskapen som sådan fast och dess rörelse har en riktning. I cirkulationsanalysen är både kunskapens innehåll och dess rörelse något som kan och behöver studeras empiriskt.

Men ett analytiskt verktyg som hjälper oss att se och analysera snabb historisk förändring för också med sig risker. Inte minst kan det skymma kontinuiteter, återkommande mönster och långsamma förändringsprocesser. Beroende på forskningsfråga bör därför olika analytiska tillvägagångssätt inte ses som varandras motpoler, utan i stället fungera som kompletterande verktyg. Ett sådant öppet teoretiskt förhållningssätt är särskilt viktigt i det formativa skede som det kunskapshistoriska forskningsfältet befinner sig i. Den pågående diskussionen kring vad kunskapshistoria är – och vad det kan vara – tjänar på att förhålla sig till en bred palett av empiriska studier som prövar olika metoder och analysredskap.

Förtjänsterna av att kombinera olika ingångar kan illustreras med hur begreppet domedagsprofet fungerade under den ekologiska vändningen. Den diskursivt inriktade forskningen har länge betonat att de vetenskapsmän som varnade för en framtida samhällskollaps ofta stämplades

som detta,⁸³ men en cirkulationsanalys synliggör hur kontext- och situationsbundet som detta epitet var. I Gösta Ehrensvärds fall förutsatte det närmast Tor Ragnar Gerholms inträde i debatten.

Detta resultat kan också tillföra viktiga aspekter till Philipp Sarasins och Andreas Kilchers principiella resonemang om cirkulation. De betonar att kunskap formas av de medier eller bärare som transporterar kunskap,⁸⁴ men lägger inte samma vikt vid de kommunikativa sammanhang som kunskapen transporteras inom. Inte heller lyfter de fram hur rivaliserande kunskapsanspråk påverkar den samhälleliga kunskaps-cirkulationen. De empiriska resultaten från min studie pekar på att dessa aspekter är av helt central betydelse och därför bör tas i beaktande i framtida cirkulationsanalyser.

En fråga som infinner sig är också om inte det kunskapshistoriska cirkulationsbegreppet är särskilt väl lämpat för att användas i transnationella och transkulturella undersökningar. Vad händer med kunskap när den rör sig över territoriella gränser? Hur formas och omformas den av att transporteras i nya kommunikativa sammanhang? Vad gäller den globala miljökrisens kulturella framväxt så var denna, som den internationella forskningen entydigt visar, ett påfallande gränsöverskridande fenomen.⁸⁵ Men de mer ingående empiriska studierna av den har, som Michael Bess påpekat, nästan uteslutande varit formulerade inom nationalstatliga ramar.⁸⁶ Därför skulle det med relativt enkla medel gå att nå nya intressanta forskningsresultat genom att anlägga transnationella cirkulationsperspektiv på internationella bästsäljare som Rachel Carsons *Silent Spring* och Paul Ehrlichs *The Population Bomb*. Även Gösta Ehrensvärds diagnos skulle kunna vara utgångspunkten för en sådan analys eftersom den redan 1972 översattes till danska, norska, tyska och franska.⁸⁷

Ett sådant perspektivskifte har stor potential att ge oss en fördjupad förståelse för vad den internationella ekologiska vändningen var för något. Genom att studera hur kunskapen om en global miljökris rörde sig på offentliga kommunikativa arenor kan en historia skrivas som på allvar integrerar det moderna miljömedvetandets framväxt i en bredare sam-

83. McCormick (1989); Linnér (1998); Friman (2002); Buell (2003); Egan (2007).

84. Sarasin & Kilcher (2011) s. 168–169.

85. McCormick (1989); Guha (2000); Radkau (2014).

86. Bess (2003).

87. Fyra år senare översattes den också till portugisiska och gavs ut i Brasilien.

hällskontext som går bortom miljörelsen och miljöpolitiken. Detta är också något som ledande miljöhistoriker länge har efterfrågat och på senare år faktiskt försökt att praktiskt genomföra. Inte minst för att demonstrera fältets allmänhistoriska relevans.⁸⁸

Ett av de mer lyckade exemplen i sammanhanget är Frank Uekötters uppdelning av efterkrigstidens miljöengagemang i tre parallella fält: civil aktivism, statlig politik samt kultur och livsvärld. Uekötter menar att den miljöhistoriska forskningen under lång tid uteslutande har uppehållit sig vid de två första fälten och först på senare år har börjat intressera sig för de mer allmänna och vardagliga förändringsprocesserna som miljömedvetandets framväxt innebar.⁸⁹ Vegetarisk kost och återvinningsstationer blir i Uekötters narrativ lika viktigt som miljölagstiftning och miljöorganisationer. Den nydanande ambitionen hos Uekötter harmonierar väl med det kunskaphistoriska intresset för bredare samhälleliga sammanhang. Vad cirkulationsbegreppet kan bidra med till den internationella miljöhistoriska forskningen är således ett nytt fokus för empiriska studier. Genom att öppna upp för nya typer av frågeställningar har begreppet alla möjligheter att spela en central roll inom morgondagens historieforskning.

Knowledge of the future in circulation. Gösta Ehrensvärd's diagnosis and the Swedish futures debate, 1971–1972

This article examines how knowledge of an impending collapse of modern industrial civilization circulated in Swedish society during the early 1970s. The point of departure is the Swedish biochemist Gösta Ehrensvärd's (1910–1980) short book *Före – efter: En diagnos (Before – After: A Diagnosis)*. In this book Ehrensvärd argued that the technologically advanced societies of the early 1970s would soon become historical parentheses. According to his calculations, which centered on rapid population growth and dwindling natural resources, a global breakdown would likely occur sometime around 2050. He predicted that global collapse would be followed by centuries of

88. Adam Rome, "'Give Earth a Chance': The Environmental Movement and the Sixties", *The Journal of American History* 90:2 (2003) s. 526–527; Adam Rome, *The Genius of Earth Day: How a 1970 Teach-in Unexpectedly Made the First Green Generation* (New York 2013).

89. Uekötter (2014) s. 8–11.

mass starvation and political turmoil, after which a considerably reduced mankind would be able to build up a new and stable agrarian civilization. Ehrensvärd's book became an unexpected bestseller in Sweden, selling over 100 000 copies and going through seven editions in its first year. This study examines where, when and how the knowledge Ehrensvärd produced was picked up by Swedish media and how circulation in the media shaped this knowledge in new and unpredictable ways. The main analytical concept, "knowledge circulation", is derived from the burgeoning field of *Wissensgeschichte* and the study seeks to show the concept's empirical usefulness and contribute to its refinement. By analysing how the knowledge Ehrensvärd produced circulated the article demonstrates that it went through different phases and hence that, from a societal perspective, this knowledge changed substantially over time. Initially Ehrensvärd's predictions for the future were regarded as new and important knowledge. But when the physicist Tor Ragnar Gerholm in February 1972 published a rosy alternative vision of the future Ehrensvärd's diagnosis was increasingly viewed as a pessimistic alternative. In the public debate that followed Ehrensvärd was repeatedly labeled a "doomsday prophet" and "pessimist". The negative labels stuck, even though most participants in the debate, as well as Sweden's Social Democratic establishment, sided with Ehrensvärd rather than Gerholm. The study thus shows that knowledge in circulation is apt to change. Even though *Före – efter: En diagnos* was the same book in April 1972 as it had been in November 1971 – the knowledge it symbolized when it circulated in Swedish society was markedly different. Discursive analyses of books are therefore not enough if we are to understand the history of knowledge in society.

Keywords: Sweden, nineteen seventies, futurology, futures studies, knowledge circulation, press coverage, *Wissensgeschichte*, ecological turn